

УДК 339.562:64.033(477)

МЕЛЬНИК Тетяна,

д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

ПУГАЧЕВСЬКА Катерина, аспірант кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

ПЕРСПЕКТИВИ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ

Запропоновано авторську методику оцінки можливостей імпортозаміщення у харчовій, текстильній та хімічній промисловості на основі рівнянь і тотожностей системи національного рахівництва. Надано рекомендації щодо перспектив імпортозаміщення окремих товарних номенклатур.

Ключові слова: імпортозаміщення, імпортна залежність, протекціонізм, економічна безпека, потенціал імпортозаміщення, поточний і бар'єрний рівні заміщення.

Мельник Т., Пугачевская Е. Перспективы импортозамещения в Украине. Предложена авторская методика оценки возможностей импортозамещения в пищевой, текстильной и химической промышленности на основе уравнений и тождеств системы национального счетоводства. Даны рекомендации относительно перспектив импортозамещения отдельных товарных номенклатур.

Ключевые слова: импортозамещение, импортная зависимость, протекционизм, экономическая безопасность, потенциал импортозамещения, текущий и барьерный уровни замещения.

Постановка проблеми. Можливості інерційного зросту економіки України за рахунок традиційних чинників зростання, зокрема сприятливої світової кон'юнктури на ключові низько- та середньотехнологічні позиції українського експорту, дешевої ресурсної бази, низької вартості робочої сили поступово вичерпуються, що підтверджується зниженням зовнішнього попиту на традиційні експортні товари, зростанням імпортних товаропотоків та надвисоким рівнем насичення внутрішнього ринку імпортованими товарами. Серйозним фактором, який ще більше загострив ситуацію в українській економіці, є військові дії на сході України. Як наслідок, у IV кв. 2014 р. ВВП України зменшився на 5.3 % порівняно з аналогічним періодом минулого року, рівень безробіття досяг 8.4 %, інфляції – 121.2 %, падіння експорту за січень-листопад 2014 р. становило 11.3 %, імпорту – 27.6 %, а девальвація гривні на кінець листопада, за підрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі, – 89.4 % [1]. За таких умов засобом насичення внутрішнього ринку товарами може стати імпортозаміщення на основі

імплементації інструментів та механізмів регулювання, які б дозволили стримати процеси зростання імпорту та удосконалити його структуру, водночас орієнтуючись на стратегічні пріоритети та завдання соціально-економічного розвитку України.

Відсутність стратегічного підходу до вирішення проблеми насичення ринку за рахунок відповідного збільшення обсягів внутрішнього виробництва на основі розвитку імпортозамінної продукції призводить до формування високої залежності внутрішнього ринку від імпорту, а також необхідності нарощування експорту з метою покриття дефіциту рахунку поточних операцій платіжного балансу. Відкритість національної економіки закріплює вразливість внутрішнього ринку від коливань зовнішньої кон'юнктури та несприятливих світових тенденцій (волатильності цін на енергоносії, зменшення цін на основні товари українського експорту тощо). Відтак, виникає потреба у зниженні імпортозалежності товарних ринків, створення умов для зменшення залежності від кон'юнктури зовнішніх ринків, забезпечення позитивного впливу імпорту на виробництво, зміцнення на цій основі конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Світова практика свідчить, що пасивна роль держави у системі регулювання імпорту товарів поступово призводить до втрати окремими галузями економіки конкурентоспроможності навіть на внутрішньому ринку. Однак це не означає, що державі за рахунок власних коштів необхідно підтримувати такі галузі. Роль держави в процесі імпортозаміщення полягає у наданні організаційного та адміністративного сприяння бізнесу у розвитку тих видів діяльності, які будуть комерційно вигідні, особливо в зіставленні з прибутковістю аналогічних європейських чи інших виробництв з метою формування у ділових кіл інтересу до диверсифікації діяльності, виробництва в Україні нових або більш якісних товарів, створення ринкової інфраструктури, орієнтованої на експорт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні та практичні аспекти застосування політики імпортозаміщення знайшли відображення у наукових працях представників вітчизняної та зарубіжної економічної школи. Так, у працях І. Дунаєва, Я. Жаліло, А. Мазаракі, С. Пазізіної, В. Точиліна, Л. Шинкарука та ін. досліджено загальнотеоретичні та практичні проблеми стратегії імпортозаміщення [2–7]. У працях Р. Пребіша [8] визначено вплив макроекономічних процесів на розвиток імпортозаміщення та ефект синергії моделі імпортозаміщення та стимулювання експорту. Л. Ісмагілова [9] розглядає напрями та механізм розвитку імпортозамінних виробництв у масштабах регіону. А. Комілов [10] досліджує імпортозаміщення окремих товарних груп як фактор забезпечення економічної безпеки. Однак у переважній більшості праць вибір напрямків імпортозаміщення здійснюється, виходячи

виключно з наявних ресурсних можливостей країни, але при цьому теоретичні положення не підкріплені відповідними розрахунками, а відтак, потребують подальшого дослідження.

Метою статті є оцінка перспектив імпортозаміщення в окремих видах економічної діяльності.

Матеріали та методи. У науковій статті застосовані такі методи дослідження: аксіоматичний – при розгляді певних положень як вихідних аксіом; аналізу і синтезу – для уточнення змісту поняття "імпортозаміщення"; економіко-статистичного аналізу – у процесі розрахунку рівня споживання вітчизняним товаровиробником, поточного та бар'єрного рівнів заміщення внутрішнього виробництва імпортом та потенціалу імпортозаміщення.

Результати дослідження. Проблематику залежності від імпорту вперше проаналізовано у 1950-х роках Р. Пребішем та Х. Зінгером, які сформулювали положення про існування довготривалої тенденції погіршення умов торгівлі для країн, які експортують сировину, а імпортують промислові товари. У своєму аналізі Р. Пребіш використовував термінологію, побудовану на дихотомії "центр-периферія", яка згодом активно використовувалась у теорії залежності та теорії світових систем [8, с. 261]. Головним елементом такої будови є центр, представлений постіндустріальними країнами, які, посідаючи монополне становище у виробництві сучасної промислової продукції, спеціалізуються на експорті промислових товарів виробничого і споживчого призначення. Другорядна роль у цій будові належить периферії, яка представлена країнами, що розвиваються, і виконує першу стадію виробничого процесу – видобуток сировини.

На думку Р. Пребіша, імпортозаміщення як форма вибіркового протекціонізму може протистояти проблемі погіршення умов торгівлі, що пов'язана з особливостями міжнародного розподілу праці, дискримінаційною торговельною політикою розвинених країн і змінами, спричиненими науково-технічним прогресом [8, с. 269]. Усвідомивши причини залежності країн, що розвиваються, від світових центрів, А. Льюїс, Р. Пребіш, Г. Зінгер дійшли висновку, що на темпи економічного розвитку таких країн впливає структура міжнародної торгівлі. По-перше, експортно-сировинна спеціалізація ставить економічне зростання у залежність від зовнішнього попиту на сировину, який зростає нестабільно і повільно. По-друге, відносне зростання цін на імпорт готової продукції посилює вплив інвестиційного і валютного обмежень економічного зростання.

За умов, коли економічне зростання і матеріальне благополуччя країни знаходяться у прямій залежності від зовнішніх факторів, національна промисловість характеризується низькою ефективністю через слабкий розвиток виробничої і соціальної інфраструктури, нестачу

кваліфікованих кадрів, виникає необхідність у реалізації стратегії імпортозаміщення.

Докази на користь розвитку молодих галузей промисловості були свого часу обґрунтовані Ф. Лістом у праці "Національна система політичної економії" [11], що стали основними принципами розвитку економіки більшості країн Латинської Америки та Південно-Східної Азії, які в середині XX ст. розпочали імпортозамінну індустріалізацію.

Під імпортозаміщенням прийнято розуміти стратегію заохочення внутрішньої промисловості шляхом введення обмежень на імпорт [10, с. 23]. Таке трактування імпортозаміщення дещо обмежене, адже воно не може зводитись виключно до необґрунтованого протекціонізму, а має містити комплекс заходів щодо структурної перебудови, відновлення і диверсифікації виробництва, концентрації зусиль і ресурсів з метою створення ефективної економіки. У такому контексті більш коректні є трактування професора А. Ельянова, на думку якого, імпортозаміщення "висуває на перший план створення всеохоплюючих промислових комплексів, що покликані наситити і структурувати внутрішній ринок за допомогою виробів місцевого виробництва і тільки потім направити їх на експорт..." [12, с. 6].

Галузеві пріоритети імпортозаміщення можна класифікувати за трьома напрямками: заміна імпортованих ресурсів, насамперед енергетичних; заміна імпорту товарів широкого вжитку; заміна імпорту товарів виробничого призначення. Кожен з напрямків має особливості, що залежать від наявності власних ресурсів і можливостей, швидкості обігу оборотних коштів, потреби в інвестиціях і терміну окупності проектів [3, с. 8].

Аналізуючи пріоритети та можливості імпортозаміщення окремих товарних номенклатур в Україні, доцільно провести оцінку рівня забезпеченості економіки власним виробництвом (C_i), що розраховується як відношення внутрішнього виробництва конкретного товару до величини внутрішнього споживання, включаючи кінцеве і проміжне споживання, а також втрати і зміни запасів за видами економічної діяльності:

$$C_i = \frac{Pd_i}{(Pd_i + Lm_i + Ex_i + Sc_i + Ui_i)}, \quad (1)$$

де Pd_i – внутрішнє виробництво i -го товару у натуральному вираженні;

Lm_i – імпорт i -го товару у натуральному вираженні;

Ex_i – експорт i -го товару у натуральному вираженні;

Sc_i – зміна запасів i -го товару у натуральному вираженні;

Ui_i – проміжне використання i -го товару для виробничих цілей у натуральному вираженні.

Використання у розрахунках натуральних величин зумовлено врахуванням, на відміну від вартісних величин, фактору внутрішньої інфляції і змін цінності продукції. Оскільки ціна на товар може зростати не тільки за рахунок інфляційних очікувань, але і через появу певного дефіциту як результат вирівнювання цінових диспропорцій, варто взяти до уваги натуральні значення споживання і виробництва конкретних продуктів (товарів і послуг).

Проведений аналіз зовнішньої торгівлі товарами України у 2006–2013 рр. за 4-значним кодом УКТЗЕД дозволив сформулювати вибірку з товарів, сальдо торговельного балансу яких протягом більш трьох років було від’ємним. Додатне сальдо торговельного балансу свідчить про наявність порівняльних переваг у торгівлі відповідною товарною номенклатурою, натомість від’ємне – про наявні зони ризику для вітчизняної промисловості (за винятком товарів, виробництво яких в Україні неможливе через природно-кліматичні умови). Дані щодо виробництва промислової продукції публікуються в Статистичному бюлетені промисловості на основі номенклатури продукції промисловості, тому при переході до класифікації УКТЗЕД за окремими товарними номенклатурами відбувалась їх агрегація. Узагальнення проаналізованих товарних номенклатур за окремими видами економічної діяльності (виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри; виробництво хімічних речовин) дозволило визначити рівень забезпеченості споживання товарів національним виробником (*табл. 1*).

У харчовій промисловості по усіх розглянутих продовольчих товарах, що виготовлялись в Україні за 2006–2013 рр., споживання більш ніж наполовину забезпечено внутрішнім виробництвом. При цьому наявні такі товарні позиції, у яких забезпеченість наближається до одиниці або навіть перевищує її, зокрема м’ясо та їстівні субпродукти свійської птиці, цукор з цукрової тростини або цукрових буряків, маргарин, вина виноградні. У 2012–2013 рр. суттєво знизилась забезпеченість бараниною або козятиною свіжою, охолодженою чи мороженою, вермутом та іншими винами виноградними. У текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри та виробів зі шкіри спостерігається критично низька забезпеченість матеріалами для виробництва, зокрема тканинами. Забезпеченість готовою продукцією також є вкрай низькою. В межах порогових (допустимих) значень знаходяться такі товарні номенклатури, як одяг верхній трикотажний, пальта жіночі, вироби панчішно-шкарпеткові. У виробництві хімічних речовин у 2013 р. серед досліджуваних товарних номенклатур спостерігалась забезпеченість такими товарами, як фарби та лаки, готові водні пігменти. Критично низькими є рівень забезпеченості добривами мінеральними або хімічними калійними, вуглеводами ациклічними.

Таблиця 1

Рівень забезпеченості споживання національним виробником в Україні у 2006–2013 рр.

Товарна номенклатура	Код УКТЗЕД	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів									
Свинина свіжа, охолоджена або морожена	203	0.77	0.77	0.49	0.49	0.61	0.74	0.52	0.61
Баранина або козлятина свіжа, охолоджена або морожена	204	1.00	1.00	0.97	1.00	0.99	0.99	0.95	0.89
М'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці	207	0.73	0.81	0.73	0.81	0.87	0.99	0.96	1.09
Маслянка, коагульовані молоко та вершки	403	0.95	0.94	0.96	0.99	0.99	1.00	0.99	0.98
Масло вершкове	405	1.14	1.03	1.04	0.83	0.94	0.96	0.91	0.90
Цукор з цукрової тростини або з цукрових буряків	1701	1.00	0.99	0.96	0.93	0.85	0.91	1.09	1.11
Вироби з макаронного тіста	1902	0.95	0.94	0.96	1.02	0.95	0.96	0.96	0.94
Маргарин	1517	0.98	0.93	0.96	1.02	1.08	1.09	1.04	1.05
Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	1601	0.96	0.98	0.97	1.00	1.00	0.99	1.00	1.00
Інші готові чи консервовані продукти з м'яса	1602	0.89	0.71	0.70	0.75	0.67	0.56	0.48	0.49
Варення, джеми, плодові желе, мармелад	2007	0.85	0.82	0.87	0.99	0.91	0.87	0.94	0.93
Води мінеральні газовані	2201	1.00	0.99	0.99	0.99	0.98	0.96	0.95	0.94
Вина виноградні	2204	0.96	0.95	0.95	3.02	1.04	0.71	1.10	1.39
Вермут та інші вина виноградні	2205	1.00	0.96	0.85	0.96	0.89	0.88	0.83	0.75
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри									
Тканини:									
бавовняні	5208–5212	0.56	0.75	0.18	0.20	0.15	0.12	0.16	0.14
вовняні	5111–5112	0.54	0.56	0.48	0.35	0.45	0.44	0.52	0.38
лляні	5309	0.21	0.20	0.11	0.11	0.12	0.15	0.15	0.18
ворсово-махрові	5801–5802	0.34	0.63	0.08	0.06	0.07	0.11	0.23	0.33
з волокон хімічних	5407–5408	0.15	0.20	0.13	0.26	0.22	0.42	0.25	0.17

Закінчення табл. 1

Товарна номенклатура	Код УКТЗЕД	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Килими	5702–5705	0.23	0.33	0.24	0.35	0.35	0.42	0.49	0.48
Полотна трикотажні	6001–6005	0.23	0.23	0.16	0.21	0.23	0.34	0.19	0.35
Одяг верхній трикотажний	6101–6102	0.98	0.99	0.99	0.97	0.97	1.02	0.97	0.98
Трикотаж спідній	6107–6108; 6207–6208	0.08	0.08	0.05	0.06	0.08	0.30	0.28	0.60
Вироби панчішно-шкарпеткові	6115	0.10	0.10	0.12	0.11	0.11	0.38	0.49	0.73
Светри, джемperi	6110	0.21	0.16	0.08	0.14	0.05	0.14	0.07	0.08
Пальта жіночі	6101	0.98	0.99	0.99	0.97	0.96	1.03	1.04	1.02
Пальта чоловічі	6102	0.89	0.96	0.93	0.91	0.88	1.01	0.72	0.80
Взуття	6401–6405	0.14	0.14	0.13	0.26	0.19	0.43	0.31	0.33
Виробництво хімічних речовин									
Органічні синтетичні барвники	3204	0.55	0.67	0.69	0.75	0.63	0.71	0.73	0.76
Добрива мінеральні або хімічні, калійні	3104	0.03	0.02	0.06	0.74	0.03	0.03	0.05	0.02
Вуглеводи ациклічні	2901	1.76	1.85	1.31	0.79	1.79	0.71	0.52	0.14
Фарби та лаки розчинені у водному середовищі	3209	0.74	0.76	0.79	0.84	0.85	0.84	0.85	0.86
Інші фарби та лаки, готові водні пігменти	3210	1.00	1.00	0.99	1.00	0.99	0.99	0.99	0.99
Мило і препарати поверхнево-активні для використання як мило	3401	0.86	0.77	0.66	0.75	0.76	0.81	0.79	0.80
Засоби поверхнево-активні для роздрібної торгівлі	3402	0.57	0.54	0.52	0.55	0.57	0.63	0.70	0.72

Джерело: розраховано авторами за даними: Державної служби статистики України щодо експорту-імпорту окремих товарів за країнами світу; Балансів споживання основних продуктів харчування населенням України; Статистичного бюлетеня виробництва промислової продукції за видами в Україні [1], за формулою (1)

Виходячи з критеріїв економічної безпеки, співвідношення імпорту при стабільному стані економіки не повинно перевищувати 50 % внутрішнього ринку окремих товарів. Натомість в Україні по окремих товарних позиціях рівень імпортозалежності становить 80–90 %. Отримані дані щодо забезпеченості споживання внутрішнім виробником за товарними номенклатурами дозволяють визначити ті види діяльності, де присутня безпека виробництва і споживання конкретних благ. Згідно з формальною логікою, ті товарні номенклатури, рівень забезпеченості якими перевищує одиницю, можна віднести до тих, де має місце економічна безпека виробництва (для України це більшість товарних номенклатур харчової промисловості та металургії). Перевищення внутрішнього виробництва над потребами національної економіки формує передумови для реалізації експортного потенціалу або формування запасів.

Для обґрунтування перспектив імпортозаміщення пропонується методика розрахунку потенціалу імпортозаміщення за товарними номенклатурами на основі критичних значень взаємного проникнення економік в умовах вільної торгівлі, яка порушує питання об'єктивності безпеки внутрішнього виробництва. Основним джерелом для формування методики стали рівняння і тотожності системи національного рахівництва, а їх модифікації формуються за висновками теорій вільної торгівлі та положень економічної безпеки. Головним параметром вибору напрямків імпортозаміщення у вказаній методиці є досягнутий рівень використання виробничих потужностей, який показує величину резервів для нарощення виробничої діяльності і водночас збільшення можливостей для задоволення потреб за низкою товарних номенклатур.

Оцінювання потенціалу імпортозаміщення відповідно до запропонованої методики здійснюється через показник чистого експортного потенціалу, який демонструє граничні можливості національної економіки відповідати на потреби споживачів і розраховується за формулою:

$$NEP_i = \frac{Pd_i}{L_{pd}} 100 - [Cd_i + Ui_i + Sc_i], \quad (2)$$

де NEP_i – чистий експортний потенціал i -го товару у натуральному вираженні;

Pd_i – внутрішнє виробництво i -го товару у натуральному вираженні;

L_{pd} – рівень використання середньорічної виробничої потужності;

Cd_i – кінцеве споживання i -го товару у натуральному вираженні, включаючи втрати;

Ui_i – проміжне використання i -го товару для виробничих цілей;

Sc_i – зміна запасів i -го товару (послуги) у натуральному вираженні.

Величина чистого експортного потенціалу може бути як додатною, так і від'ємною. У випадку, коли NEP набуває додатного значення, національна економіка має усі технічні можливості здійснювати експорт даного товару. При від'ємному значенні, навпаки, потреба в імпорті є вимушеною необхідністю для того, аби повністю задовольнити внутрішній попит, а ринки зберігали стан стабільності. В цьому і полягає роль показника чистого експортного потенціалу: він демонструє граничні можливості національної економіки відповідати на потреби споживачів і тим самим відображає їх інтереси.

Поточний рівень заміщення внутрішнього виробництва імпортом, що показує ступінь насичення внутрішнього ринку певного товару імпортними аналогами (CL_i^{imp}), розраховується за формулою:

$$CL_i^{imp} = \frac{Lm_i}{(Cd_i + Sc_i + Ui_i)}, \quad (3)$$

де CL_i^{imp} – поточний рівень заміщення внутрішнього виробництва імпортом.

Для знаходження бар'єрного (критеріального/порогового) рівня заміщення внутрішнього виробництва імпортом в умовах вільної торгівлі, коли економічна безпека не порушується, необхідно співвіднести отримане значення чистого експортного потенціалу з величиною внутрішнього споживання, включаючи зміни запасів, кінцеве і проміжне споживання, у тому числі втрати. За викладеною методикою, економічна безпека споживання та виробництва в умовах вільної торгівлі виникає як наслідок взаємного проникнення економік до такого рівня, коли внутрішнє виробництво спроможне покрити потребу в товарах і послугах на внутрішньому ринку при повному використанні існуючих резервів виробничих потужностей.

Оскільки чистий експортний потенціал може набувати як додатного, так і від'ємного значення, то для розрахунку бар'єрного рівня пропонується система рівнянь:

$$\begin{cases} NEP_i \leq 0; BL_i^{imp} = 0, \\ 0 < NEP_i < [Cd_i + Ui_i + Sc_i]; BL_i^{imp} = \frac{NEP_i}{Cd_i + Ui_i + Sc_i}, \\ NEP_i \geq [Cd_i + Ui_i + Sc_i]; BL_i^{imp} = 1. \end{cases} \quad (4)$$

де BL_i^{imp} – бар'єрний рівень заміщення внутрішнього виробництва імпортом у відносних значеннях.

Різниця між поточним та бар'єрним значеннями заміщення внутрішнього виробництва імпортом є індикативною мірою ризикованості та дозволяє визначити потенційно небезпечні зони впливу імпорту на розвиток внутрішнього виробництва.

Розрахунок потенціалу імпортозаміщення AP_i^{es} можна представити у процентному вигляді:

$$AP_i^{es} = \frac{BL_i^{imp}}{CP_i^{imp}}, \quad (5)$$

де AP_i^{es} – абсолютний потенціал імпортозаміщення, %;

CP_i^{imp} – поточна частка імпорту у структурі товарних ресурсів.

Відносний показник імпортозаміщення (ВПІ) у разі його від'ємного значення показує, на скільки відсотків необхідно зменшити імпорт з метою досягнення принципу економічної безпеки та неперевикнення поточного рівня заміщення бар'єрного (порогового) значення. Додатне значення ВПІ відображає можливості експорту товарної номенклатури з урахуванням поточного рівня завантаженості виробничих потужностей.

Зіставлення поточного та бар'єрного рівнів заміщення внутрішнього споживання імпорту (табл. 2) дозволяє визначити ті товарні номенклатури, у яких порушено принцип економічної безпеки і які потребують зменшення обсягів імпорту, зокрема, у виробництві харчових продуктів (свинина свіжа, охолоджена або морожена, інші готові чи консервовані продукти з м'яса). Практично всі досліджувані товарні номенклатури у текстильному виробництві потребують скорочення імпорту товарів, за винятком пальт чоловічих та жіночих. Однак значна частина цих товарних номенклатур є товарами для проміжного споживання і необхідна для виробництва готової продукції, а імпортозалежність у виробництві товарів легкої промисловості в Україні у 2012 р. становила 56.7 %. Поточний рівень заміщення основної частини досліджуваних товарних номенклатур у хімічній промисловості також перевищує бар'єрні, а відтак, потребує зменшення імпорту, однак знову ж таки важливо враховувати фактор надвисокої імпортозалежності хімічного виробництва (60.3 % у 2012 р.).

Однак ці розрахунки не включають питання ресурсних можливостей країни у виробництві окремих видів продукції. Крім того, не враховано такий фактор, як технологічні можливості випуску конкурентоспроможної продукції, що могла б стати рівноцінним замінником імпортним аналогам. З цією метою для поглибленого розгляду кожного з досліджуваних видів діяльності проведено узагальнений аналіз (табл. 3).

Таблиця 2

**Поточний та бар'єрний рівні заміщення внутрішнього споживання імпортом
та потенціал імпортозаміщення за товарними групами в Україні**

Товарна номенклатура	Код УКТЗЕД	Поточний рівень заміщення внутрішнього споживання імпортом				Бар'єрний рівень заміщення внутрішнього споживання імпортом *				Потенціал імпортозаміщення (відносний), %**			
		2006	2011	2012	2013	2006	2011	2012	2013	2006	2011	2012	2013
		Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів											
Свинина свіжа, охолоджена або морожена	203	0.23	0.30	0.53	0.40	0.42	0.23	0.00	0.04	19.2	-7.1	-51.2	-36.2
Баранина або козлятина свіжа, охолоджена або морожена	204	0.00	0.01	0.06	0.12	0.85	0.65	0.55	0.50	85.3	64.1	49.3	38.2
М'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці	207	0.27	0.07	0.13	0.08	0.36	0.64	0.58	0.84	9.0	54.2	41.3	65.0
Маслянка, коагульовані молоко та вершки	403	0.05	0.02	0.02	0.02	0.76	0.66	0.62	0.67	70.3	63.1	60.4	64.4
Масло вершкове	405	0.00	0.06	0.09	0.13	1.00	0.61	0.50	0.53	97.1	53.8	40.4	38.2
Цукор з цукрової тростини або з цукрових буряків	1701	0.01	0.09	0.00	0.00	0.85	0.51	0.78	0.88	83.2	42.3	72.3	79.4
Маргарин	1517	0.11	0.13	0.15	0.16	0.81	0.81	0.70	0.79	64.1	56.0	46.2	52.1
Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	1601	0.04	0.01	0.00	0.00	0.78	0.65	0.64	0.70	75.0	64.1	63.4	69.9
Інші готові чи консервовані продукти з м'яса	1602	0.44	0.52	0.68	0.61	0.65	0.00	0.00	0.00	16.1	-48.4	-59.3	-55.2
Варення, джеми, плодови желе, мармелад	2007	0.18	0.18	0.10	0.11	0.57	0.45	0.53	0.58	38.1	26.3	42.0	46.0
Води мінеральні газовані	2201	0.02	0.04	0.06	0.06	0.85	0.61	0.56	0.60	81.0	56.2	50.3	53.2
Вина виноградні	2204	0.06	0.88	0.29	0.44	0.78	0.18	0.81	1.00	70.1	-44.0	37.2	50.1
Вермут та інші вина виноградні	2205	0.00	0.14	0.20	0.27	0.85	0.46	0.36	0.28	85.1	32.3	15.1	1.0
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри													
Тканини:													
бавовняні	5208-5212	0.52	0.89	0.86	0.88	0.10	0.00	0.00	0.00	-39.0	-88.2	-85.1	-86.0
вовняні	5111-5112	0.66	0.66	0.56	0.74	0.06	0.00	0.00	0.00	-50.0	-60.5	-52.3	-66.2

Закінчення табл. 2

Товарна номенклатура	Код УКТЗЕД	Поточний рівень заміщення внутрішнього споживання імпортом				Бар'єрний рівень заміщення внутрішнього споживання імпортом *				Потенціал імпортозаміщення (відносний), %**			
		2006	2011	2012	2013	2006	2011	2012	2013	2006	2011	2012	2013
лляні	5309	0.81	0.86	0.87	0.83	0.00	0.00	0.00	0.00	-80.2	-85.1	-85.3	-82.4
ворсово-махрові	5801-5802	0.68	0.90	0.77	0.67	0.00	0.00	0.00	0.00	-67.1	-89.3	-77.0	-67.0
з волокон хімічних	5407-5408	0.86	0.61	0.76	0.85	0.00	0.00	0.00	0.00	-85.2	-59.4	-75.0	-84.1
Килими	5702-5705	0.89	0.73	0.73	0.74	0.00	0.00	0.00	0.00	-79.1	-63.0	-60.3	-61.1
Полотна трикотажні	6001-6005	0.82	0.75	0.87	0.77	0.00	0.00	0.00	0.00	-78.1	-69.0	-82.3	-69.2
Одяг верхній трикотажний	6101-6102	0.03	0.16	0.26	0.09	0.42	0.48	0.39	0.41	38.1	27.2	11.1	31.9
Трикотаж спідній	6107-6108; 6207-6208	0.95	0.79	0.92	0.83	0.00	0.00	0.00	0.00	-92.1	-73.0	-77.2	-58.3
Вироби панчішно-шкарпеткові	6115	0.93	0.76	0.69	0.50	0.00	0.00	0.00	0.00	-90.1	-67.2	-58.3	-36.5
Светри, джемperi	6110	1.06	1.21	1.12	1.23	0.00	0.00	0.00	0.00	-83.5	-89.7	-94.3	-94.4
Пальта жіночі	6101	0.04	0.05	0.22	0.10	0.94	1.00	1.00	1.00	89.2	91.4	67.7	82.5
Пальта чоловічі	6102	0.14	0.97	0.93	0.26	0.76	1.00	0.42	0.58	60.4	2.8	-31.3	31.2
Взуття	6401-6405	0.93	0.77	0.79	0.83	0.00	0.00	0.00	0.00	-87.3	-64.0	-72.2	-72.5
Виробництво хімічних речовин													
Органічні синтетичні барвники	3204	0.49	0.30	0.28	0.25	0.00	0.19	0.08	0.22	-47.3	-11.2	-20.0	-3.4
Добрива мінеральні або хімічні, калійні	3104	1.02	1.00	0.99	0.99	0.00	0.00	0.00	0.00	-98.3	-98.3	-96.7	-98.5
Вуглеводи ациклічні	2901	0.18	0.59	0.64	0.86	1.00	0.19	0.00	0.00	79.5	-31.5	-55.2	-86.4
Фарби та лаки, розчинені у водному середовищі	3209	0.27	0.18	0.17	0.16	0.14	0.40	0.25	0.39	-13.4	22.3	7.5	22.4
Інші фарби та лаки, готові водні пігменти	3210	0.01	0.01	0.01	0.01	0.53	0.65	0.45	0.59	53.3	64.0	44.5	58.3
Мило і препарати поверхнево-активні для використання як мило	3401	0.39	0.59	0.60	0.61	0.32	0.35	0.15	0.29	-6.4	-17.3	-32.0	-22.2
Засоби поверхнево-активні для роздрібно́ї торгівлі	3402	0.51	0.45	0.41	0.42	0.00	0.05	0.03	0.16	-47.2	-37.1	-34.0	-23.3

* Розраховано з урахуванням обмежень розрахункових значень від 0 до 1.

** З урахуванням рівня завантаженості виробничих потужностей в Україні за відповідний період.

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України про експорт-імпорт окремих товарів за країнами світу; Балансів споживання основних продуктів харчування населенням України; Статистичного бюлетеня виробництва промислової продукції за видами в Україні [1], за формулою (2)

Таблиця 3

Перспективи імпортозаміщення за окремими видами діяльності в Україні

Показник	Виробництво		
	харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	текстильне, одягу, шкіри, виробів зі шкіри	хімічне
Частка імпорту (2012 р.), %:			
у чистих ресурсах	14.0	69.5	47.4
у проміжному споживанні	25.3	14.9	96.4
у кінцевому споживанні	74.2	85	2.1
Імпортозалежність виробництва, %	12.8	51.3	60.4
Динаміка внутрішнього виробництва, %:			
2011	2.9	6.7	28
2012	1	-6.6	-3.8
2013	-3.9	-5.8	-16.9
Проблеми розвитку галузі	Відсутність у багатьох підприємств налагоджених зв'язків з постачальниками сировини та доступу до ринків збуту; висока енергоємність виробництва; надвисока зношеність основних фондів; недоліки в нормативно-правовому забезпеченні, що формує нерівні умови конкуренції для вітчизняних і іноземних виробників	Залежність від імпорту сировини та матеріалів проміжного споживання. Зношеність основних фондів на переважній більшості підприємств. Низький рівень кадрового забезпечення.	
		Необхідність конкурувати з одягом та іншими виробами, що були у використанні	Висока енергоємність виробництва. Зношеність основних фондів на переважній більшості підприємств
Вектори імпортозаміщення	Підгалузі, які мають високий потенціал виробництва інноваційної продукції глибокої переробки, сировинну та технологічну базу для її виробництва, а також високий експортний потенціал	Виробництво одягу (з урахуванням того, що переважна частина підприємств даної галузі нині працює на основі толінгових операцій), взуття	Товари глибокої переробки та орієнтовані на кінцеве споживання (зокрема ПАР та мийні засоби), окремі види фармацевтичної продукції

Джерело: складено авторами за даними [1; 3; 6]

Узагальнення світових публікацій з проблем імпортозаміщення вказує на те, що стратегія імпортозамінного виробництва не завжди себе виправдовує [13, с. 162–163]. Зокрема, як зазначає М. Торадо, можна виділити чотири несприятливі наслідки, які спостерігались на практиці у процесі імпортозаміщення:

- якщо не визначити чіткий час переходу від протекціонізму до фритредерства, то під прикриттям захисних митних бар'єрів і без тиску конкуренції багато імпортозамінних виробництв (і державні, і приватні) залишаться неефективними і дороговартісними в експлуатації;
- як показує практика, процес імпортозаміщення найбільш вигідний для іноземних фірм, які отримують можливість функціонувати під прикриттям митних бар'єрів, користуватись перевагами ліберального оподаткування й інвестиційними пільгами;
- політика імпортозаміщення насправді часто веде до перерозподілу доходів на користь промисловості, але на шкоду сільськогосподарському сектору;
- ряд молодих виробництв під прикриттям митних бар'єрів ніколи не досягають зрілості, а уряди схильні знижувати тарифи, щоб надати їм вищої конкурентоспроможності. Відтак, неефективні імпортозамінні підприємства блокують надії на самопідтримувальну інтегровану індустріалізацію.

Професор Дж. К. Хеллейнер, розглядаючи на практиці реалії імпортозаміщення, дійшов висновку щодо своєрідного консенсусу між економістами, що спеціалізуються на проблемах економічного розвитку. Зокрема, на його думку, "важко знайти будь-яке виправдання моделі імпортозамінної індустріалізації, яка свідомо чи несвідомо стимулюється. Ця модель у більшості країн робить занадто великий акцент на споживчих товарах, приділяючи мало уваги потенційним довгостроковим порівняльним перевагам – ресурсному забезпеченню і можливостям навчання. Якщо ж політика селективного імпортозаміщення супроводжується спробами його генералізації, то досвід останніх років показав явну неефективність подібної політики. У результаті занадто часто створювався неефективний промисловий сектор зі значним недовикористанням потужностей, обмеженою зайнятістю, вузькими перспективами для підвищення продуктивності. Завдання політики імпортозаміщення полягає у тому, щоб поступово створити системи стимулів, які будуть балансувати відносну ефективність різних видів промислового виробництва і у такий спосіб підтримувати вітчизняне виробництво проміжних інвестиційних товарів шляхом зменшення імпорту споживчих товарів, а згодом і стимулювати їх промислове виробництво на експорт" [14, с. 22].

Висновки. Ринок харчової промисловості характеризується порівняно невисокою залежністю від імпорту, проте негативною тенденцією є суттєве зростання частки імпорту у структурі внутрішнього

споживання. У харчовій промисловості необхідно встановити паритет цін між сільськогосподарськими виробниками, переробними підприємствами та торговельними організаціями, підвищити ціни на імпортує харчової продукції, яка може в достатній кількості виготовлятися в Україні, стимулювати за допомогою цінової політики експорт вітчизняної готової продукції, а не сировини. Нині за контроль безпечності та якості продуктів харчування і продовольчої сировини в Україні відповідають три органи державної виконавчої влади: Міністерство охорони здоров'я (Державна санітарно-епідеміологічна служба), Міністерство аграрної політики (Державний комітет ветеринарної медицини, Державна служба з карантину рослин) та Державна інспекція з питань захисту прав споживачів, що призводить до дублювання функцій і додаткового фінансового та адміністративного навантаження на підприємства. Відтак, доцільним є запровадження інтегрованої системи контролю харчових продуктів зі створенням єдиного органу з контролю, як це передбачає передова міжнародна практика з одночасною відмовою від застарілих обов'язкових стандартів та гармонізація законодавства з вимогами СОТ.

У текстильній промисловості спостерігається стійка тенденція заміщення вітчизняної продукції імпортними аналогами за усіма досліджуваними товарними позиціями, а рівень забезпеченості по окремих товарах навіть не перевищує критичне значення (0.5). Проблемою для вітчизняних підприємств легкої промисловості є залежність від імпорту сировини та матеріалів проміжного споживання, що робить виробництво більш затратним, залежним від кон'юнктури світових цін на таку сировину і товари проміжного споживання. Це позначається на ціні кінцевого продукту, призводить до зниження його конкурентоспроможності на внутрішньому ринку в умовах широкого вибору дешевих імпортних товарів. Розповсюдженими у галузі є толінгові операції, однак використання зарубіжними фірмами потужностей українських підприємств веде до відтоку доданої вартості, яка формується на території України. Отже, державне регулювання текстильної промисловості повинно базуватись на засадах диференційованого державного протекціонізму у галузях із закінченим циклом виробництва (вовняна, лляна та ін.). Високий рівень конкуренції з боку імпортних дешевих товарів, які надходять з Китаю, є наслідком лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, отже, доцільним є регулювання мит та квот на готову продукцію. Високий рівень тіньового імпорту та імпорту одягу, який був у користуванні (секонд-хенд), суттєво загрожує розвитку текстильної промисловості та потребує законодавчого регулювання. Щодо податкових пільг, то частка таких галузей, як текстильна промисловість, виробництво гумових та пластмасових виробів, виробництво машин та устаткування також не перевищує 1 % у валовому обсязі податкових пільг (для порівняння, паливно-енергетичний комплекс – 28 %, транспорт – 15 %, сільське господарство – 12 %),

тому розширене фінансування галузі є необхідною умовою виходу підприємств з кризи.

Ринок продукції хімічної промисловості в Україні характеризується значною залежністю від імпорту. Так, низьким залишається рівень забезпеченості споживання внутрішнім виробництвом за такими товарними позиціями, як "добрива мінеральні або хімічні калійні", "вуглеводи ациклічні". Однак при виборі перспективних напрямків імпортозаміщення слід обирати підгалузі, які виробляють високо-технологічну продукцію – зокрема виробництво поверхнево-активних речовин (ПАР) та мийних засобів. З метою зменшення енергоємності технологій необхідним є технічне переозброєння більшості виробництв. Хімічна промисловість також потребує розробки і впровадження низки законодавчих ініціатив, спрямованих на підвищення екологічних вимог до виробників, які наразі в Україні є нижчими за європейські стандарти, впровадження нових енергозберігаючих технологій та залучення приватних інвестицій. Пріоритетними шляхами розвитку повинно стати створення інноваційної інфраструктури та науково-технологічної бази для розвитку інноваційних напрямів у фармацевтичній промисловості, запровадження обов'язкового дотримання стандартів GMP вітчизняними виробниками, створення умов для співробітництва українських компаній з міжнародними фармацевтичними компаніями у рамках спільних проєктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Державна служба статистики України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Дунаєв І. В. Імпортозаміщення: державна політика і процес вибору для України на етапі подолання наслідків економічної кризи / І. В. Дунаєв, В. Ю. Бабаєв : зб. наук. пр. Ін-ту економіки промисловості НАН України. — 2011. — № 2. — Ч. 2. — С. 128–147.
3. *Пріоритети* політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України. — К. : НІСД, 2012. — 71 с.
4. Мазаракі А. А. Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2012. — № 6. — С. 5–16.
5. Пазізіна С. М. Концептуальні засади політики імпортозаміщення / С. М. Пазізіна : зб. наук. пр. молодих вчених Тернопіль. нац. екон. ун-ту "Наука молода". — 2011. — № 15–16. — С. 122–125.
6. *Ринки* реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / В. О. Точилін, Т. О. Осташко, О. В. Пустовойт [та ін.] ; за ред. В. О. Точиліна. — К., 2009. — 640 с.
7. *Структурні зміни та економічний розвиток України* / В. М. Геєць, Л. В. Шинкарук, Т. І. Артьомова [та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарука / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2011. — 696 с.
8. Prebisch R. Commercial Policy in the Underdeveloped Countries / R. Prebisch // *American Economic Review*. — 1959. — Vol. 49. — P. 251–273.

9. Исмагилова Л. Р. Развитие экспортоориентированных и импортозамещающих производств как фактор интеграции региона в систему мирохозяйственных связей : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Л. Р. Исмагилова. — М., 2004. — 209 с.
10. Комилов А. Ф. Особенности формирования политики импортозамещения в промышленности Республики Таджикистан : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / А. Ф. Комилов. — Душанбе, 2011. — 212 с.
11. List F. The National System of Political Economy / F. List. — Economics. — 1856. — 762 p.
12. Эльянов А. Глобализация и догоняющее развитие / А. Эльянов // Междунар. экономика и междунар. отношения. — 2004. — № 1. — С. 3–17.
13. Торадо М. Экономическое развитие / М. Торадо. — Экон. факультет МГУ. — М. : ЮНИТИ, 1997. — С. 458.
14. Helleiner J. K. Markets, Politics and Globalization. Can the Global Economy be Civilized? / J. K. Helleiner // 10th Raul Prebisch Lecture. — Geneva. — 2000. — P. 18–47.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2015.

Melnyk T., Pugachevska K. Import substitution perspectives in Ukraine.

Background. The proposed article is devoted to the issue of import substitution perspectives for commodity items. Consideration of the problem is based on the analysis of import consumption and resources possibilities of import substitution in the Ukrainian economy.

Review of the latest researches in this area indicates that scientists conduct discussions on the potential consequences of import substitution on economic development. In a small number among the existing works the impact of macroeconomic processes on import substitution development and mechanism of regional import substitution development are investigated. However, in the majority of the works the import substitution vectors are researched only from the point of resources possibilities; besides the theoretical statements are not followed by calculations, thus there is a need to explore it.

Therefore the **aim** of the article is evaluation of import substitution perspectives for particular types of economic activity.

Material and methods. The following methods were used in the scientific article: axiomatic, analysis and synthesis, economic-statistic analysis.

Results. Scientific literature on the subject of the interpretation of the term "import substitution" has been analyzed. Methodology of import substitution possibilities evaluation in food, textile and chemical industries based on equations and identities of National Accounts System has been proposed. The recommendations for import substitution perspectives in commodity items are given.

Conclusion. Thus, it may be noted that in the face of deteriorating macroeconomic indicators and significant devaluation of the national currency import substitution can become a way for satiety of domestic market based on the implementation of instruments and mechanisms of regulation that would allow to restrain import growth and improve its structure, while focusing on strategic priorities and objectives of socio-economic development of Ukraine. The practical significance of the obtained results is the possibility of using the proposed articles of theoretical and practical developments for improving the regulation mechanism of import in Ukraine.

Keywords: import substitution, import dependence, protectionism, economic safety, import substitution potential, current and barrier levels of substitution.

REFERENCES

1. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. *Dunajev I. V.* Importozamishhennja: derzhavna polityka i proces vyboru dlja Ukrainy na etapi podolannja naslidkiv ekonomichnoi kryzy / I. V. Dunajev, V. Ju. Babajev : zb. nauk. pr. In-tu ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy. — 2011. — № 2. — Ch. 2. — S. 128–147.
3. *Priorytety polityky importozamishhennja u strategii modernizacii promyslovosti Ukrainy*. — K. : NISD, 2012. — 71 s.
4. *Mazaraki A. A.* Import ta perspektyvy importozamishhennja v Ukraini / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk // Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2012. — № 6. — S. 5–16.
5. *Pazizina S. M.* Konceptual'ni zasady polityky importozamishhennja / S. M. Pazizina : zb. nauk. pr. molodyh vchenyh Ternopil' nac. ekon. un-tu "Nauka moloda". — 2011. — № 15–16. — S. 122–125.
6. *Rynky real'nogo sektora ekonomiky Ukrainy: strukturno-instytucional'nyj analiz* / V. O. Tochylina, T. O. Ostashko, O. V. Pustovojt [ta in.] ; za red. V. O. Tochylina. — K., 2009. — 640 s.
7. *Strukturni zminy ta ekonomichnyj rozvytok Ukrainy* / V. M. Gejec', L. V. Shynkaruk, T. I. Art'omova [ta in.] ; za red. L. V. Shynkaruka / NAN Ukrainy ; In-t ekon. ta prognozuv. — K., 2011. — 696 s.
8. *Prebisch R.* Commercial Policy in the Underdeveloped Countries / R. Prebisch // American Economic Review. — 1959. — Vol. 49. — P. 251–273.
9. *Ismagilova L. R.* Razvitie jeksportoorientirovannyh i importozameshhajushhih proizvodstv kak faktor integracii regiona v sistemu mirohozjajstvennyh svjazej : dis. ... kand. jekon. nauk : 08.00.05 / L. R. Ismagilova. — M., 2004. — 209 s.
10. *Komilov A. F.* Osobennosti formirovanija politiki importozameshhenija v promyshlenosti Respubliki Tadjikistan : dis. ... kand. jekon. nauk : 08.00.05 / A. F. Komilov. — Dushanbe, 2011. — 212 s.
11. *List F.* The National System of Political Economy / F. List. — Economics. — 1856. — 762 p.
12. *Jel'janov A.* Globalizacija i dogonjajushhee razvitie / A. Jel'janov // Mezhdunar. jekonomika i mezhdunar. otnoshenija. — 2004. — № 1. — S. 3–17.
13. *Torado M.* Jekonomicheskoe razvitie / M. Torado. — Jekon. fakul'tet MGU. — M. : JuNITI, 1997. — S. 458.
14. *Helleiner J. K.* Markets, Politics and Globalization. Can the Global Economy be Civilized? / J. K. Helleiner // 10th Raul Prebisch Lecture. — Geneva. — 2000. — P. 18–47.